

**ГІМНАЗІЇ ЯК ШЛЯХ ДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
НАРОДІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Красюкова М. М.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті на підставі вивчення наукової літератури з порушеної проблеми проаналізовано дослідження науковців щодо висвітлення історичних аспектів, які вплинули на розвиток гімназій, що сприяло новому шляху до соціалізації учнівської молоді народів Північного Приазов'я наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Висвітлено типи навчальних закладів, система викладання і предмети, які викладалися учнівській молоді у розглянутий період. Проаналізовано соціально-економічний вплив на становлення або скорочення різноманітних типів учнівських закладів. У статті було розглянуто участь просвітительських товариств, які активно сприяли відкриттю нових навчальних закладів і фінансуванню освіти в даному регіоні. Проаналізовано і висвітлено процес культурно-освітнього розвитку народів Північного Приазов'я протягом важливого періоду їхньої парадигми на базі опублікованих джерел та наукової літератури.

Ключові слова: гімназії, соціалізація, учнівська молодь, виховання, культурно-освітні практики, народи Північного Приазов'я, навчальні заклади, освіта, культурний розвиток.

**ГИМНАЗИИ КАК ПУТЬ К СОЦИАЛИЗАЦИИ УЧАЩЕЙСЯ
МОЛОДЁЖИ НАРОДОВ СЕВЕРНОГО ПРИАЗОВЬЯ В КОНЦЕ ХІХ -
НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА**

Красюкова М. М.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

В статье на основании изучения научной литературы по затронутой проблеме проанализированы исследования ученых по освещению исторических

аспектов, которые повлияли на развитие гимназий, что способствовало новому пути к социализации учащейся молодежи народов Северного Приазовья в конце XIX - начале XX века. Освещены типы учебных заведений, система преподавания и предметы, которые преподавались учащейся молодежи в рассматриваемый период. Проанализировано социально-экономическое влияние на становление или сокращение различных типов учебных заведений. В статье было рассмотрено участие просветительских обществ, которые активно способствовали открытию новых учебных заведений и финансированию образования в данном регионе. Проанализирован и освещён процесс культурно-образовательного развития народов Северного Приазовья в течение важного периода их парадигмы на базе опубликованных источников и научной литературы.

Ключевые слова: гимназии, социализация, учащаяся молодежь, воспитание, культурно-образовательные практики, народы Северного Приазовья, учебные заведения, образование, культурное развитие.

**GUMNASIUMS AS A WAY TO THE SOCIALIZATION OF STUDENT
YOUTH OF THE PEOPLES OF THE NORTHERN AZOV REGION IN THE
LATE XIXth – EARLY XXth CENTURIES**

Krasiukova M.M.

V. N. Karazin Kharkiv National University

The article analyzes the scientific research of scientists on the coverage of historical aspects that influenced the development of gymnasiums, which contributed to a new path towards the socialization of the student youth of the peoples of the Northern Azov region in the late XIXth – early XXth centuries on the basis of the study of scientific literature on the affected problem. The types of educational institutions, the system of teaching and subjects taught to students in the period under review are highlighted. The socio-economic impact on the formation or reduction of various types of student institutions is analyzed. The article examined the participation of ed-

ucational societies, which actively contributed to the opening of new educational institutions and funding education in the region. The process of cultural and educational development of the peoples of the Northern Azov region during the important period of their paradigm on the basis of published sources and scientific literature is analyzed and highlighted.

Key words: gymnasiums, socialization, student youth, education, cultural and educational practices, the peoples of the Northern Azov region, educational institutions, education, cultural development.

Постановка проблеми. У процесі нелегких політичних і соціальних умов, що супроводжують розвиток української державності, відродження різноманітних етнічних спільнот нашої країни, відновлення історичної пам'яті та національно-культурних та освітніх традицій є дуже важливим. Отже, звернення до цієї проблеми із точки зору наукового підходу є вкрай важливим завданням, що стоїть перед наукою. Неабиякий інтерес становить вивчення досвіду просвітницької і педагогічної діяльності, набутого етнічними меншинами у період розбудови національної культури й освіти протягом попередньої історії існування їх на території України. Розв'язанням цієї проблеми є пошук у цьому напрямку, що сприятиме поглибленню знань про характер і зміст національно-культурних процесів, які відбувались в наслідок швидкого зростання соціально-економічного і культурного розвитку на початку ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що значна кількість використаних джерел і літератури характеризує розвиток окремих етнічних меншин, а ось комплексні дослідження впливу етнічних груп на розвиток освіти і культури на території Північного Приазов'я на сьогодні відсутні. Не аби яким інтересом для дослідника є праці Н. Бацак, які присвячені вивченню грецької спільноти Надазов'я із використанням архівних матеріалів; Н. А. Константинова, який висвітлює типи нав-

чальних закладів, зокрема гімназій наприкінці XIX століття; Г. Нейкриха, у роботі якого висвітлено освітні процеси у Маріупольській гімназії.

Формулювання цілей статті. Метою статті є відтворення повноцінної картини розвитку гімназій, що сприяло новому шляху до соціалізації учнівської молоді народів Північного Приазов'я наприкінці XIX – на початку XX століття. Досягнення даної мети обумовило постановку наступних задач дослідження: охарактеризувати вплив багатонаціональної забарвленості краю на соціалізацію учнівської молоді на досліджуваній території; виявити типи навчальних закладів, що вплинули на систему виховання учнівської молоді; розглянути систему викладання і предмети, які викладались у зазначений період; проаналізувати умови, які сприяли розвитку та заснуванню нових навчальних закладів в регіоні.

Виклад основного матеріалу. З метою реалізації визначених вище мети та завдань дослідження, доцільним буде використання наступних методів дослідження: хронологічний – для аналізу зростання і розвитку рівня національної освіти у історичному аспекті; конкретно-пошуковий – для пошуку і аналізу друкованих матеріалів і електронних ресурсів, педагогічної і історичної літератури, матеріалів сучасних досліджень; ретроспективно-історичний – для аналізу культурно-освітніх практик народів Північного Приазов'я; інтерпретація й узагальнення опрацьованих матеріалів для формування висновків.

Розмаїття типів початкових шкіл, відкритих зусиллями грецького населення в другій половині XIX ст. свідчить про те, що традиційна школа на церковній основі поступово вичерпувала свій потенціал і переставала відповідати потребам значної частини греків Маріупольщини. Грецька громада почала направляти дітей у державні середні і вищі навчальні заклади. Саме у греків, які мали університетську освіту виникло бажання відкрити у Маріуполі середні школи, а саме прогімназії, а з часом і гімназії. Це сприяло соціальному та кар'єрному зростанню молоді.

Якість середньої освіти позначилась не тільки на грамотності грецького населення, але й була показником успішного соціально-економічного розвитку міста й повіту.

Поширення російськомовної грамотності серед багатонаціонального населення Північного Приазов'я відображає нав'язання їм освіти з державною мовою. Але все ж таки незважаючи на досить велику кількість початкових навчальних закладів і високий відсоток учнівської молоді, поширення навіть елементарної грамотності серед народів Північного Приазов'я на кінець ХІХ ст. все ж таки не було достатнім [1, с. 117].

Поширення русифікації в середовищі місцевого населення не лишило їх бажання отримання середньої освіти, яка в подальшому стала важливою ланкою в отриманні кар'єри та громадській діяльності, а також і підґрунтям для здобуття університетської освіти для багатьох їхніх поколінь.

Маріупольські гімназії відіграли значну роль у просвіті населення Північного Приазов'я. Багато хто з них бажав отримати середню освіту, але не кожна родина могла собі дозволити фінансувати навчання своєї дитини в Ростовській, Бердянській, Харківській або Катеринославській гімназіях. Таким чином, з'явилася гостра потреба у відкритті середніх навчальних закладів саме у Маріуполі. Але реалізація цієї потреби стала можливою за допомоги видатного грека-просвітителя громадського діяча Ф.А. Хартахая (1834-1880). Він вважав себе сином двох народів – грецького та українського. З дитинства він володів румейським діалектом, але отримавши освіту в початковій школі прилучився й до російської мови і культури. У Петербурзькому університеті Ф. А. Хартахай вчився на факультеті східних мов, де вивчав перську, арабську, турецьку й татарську мови. Завдяки своїм демократичним поглядам він увійшов до кола однопідумців Т. Г. Шевченка.

Одним із покликань Ф. А. Хартахая була педагогічна діяльність, яку він розпочав у 1866 р. працюючи вчителем Варшавської II-ї чоловічої гімназії. Здобутий педагогічний досвід він ужив повенувшись до Маріуполя. Останні роки

життя він присвятив відкриттю середніх навчальних закладів у рідному місті. [3, с. 63-64].

В липні 1874 р. Ф. А. Хартахай звернувся з проханням до Маріупольської міської думи сприяти відкриттю приватного училища II-го розряду з курсом прогімназії. В письмовій заяві педагога йшлося про призначення міською думою щорічного утримання прогімназії і надання приміщення. В заяві також передбачалося надання приміщення, а також подальше перетворення цього закладу на повну гімназію. Маріупольська міська дума на зборах 12 грудня 1874 р., заслухавши заяву Ф. А. Хартахая ухвалила прийняти його пропозицію та виділила для заснування й утримання майбутньої профгімназії кошти [7, с.2].

На початку 1875/76 навчального року Ф. А. Хартахасем було відкрите приватне чоловіче училище II-го розряду з курсом прогімназії в складі підготовчого та першого класів. Одночасно з цим на таких самих умовах було створене і жіноче училище (прогімназія), яке очолила вчителька іноземних мов О. О. Генглез з Петербурга за пропозицією Ф. А. Хартахая. Ці дві події заклали основи чоловічої та жіночої середньої освіти в Маріуполі.

15 вересня 1876 р. було відкрито чоловічу гімназію, в якій Маріупольська міська дума висунула необхідність забезпечити вивчення російської мови для 150-тисячного багатонаціонального населення Маріупольського повіту. Гімназія складалася із одного підготовчого і I – IV-го класів.

16 вересня 1876 р. було відкрито жіночу гімназію, яка складалася із одного підготовчого класу і I – III-го основних класів. Першими їхніми учнями стали діти, що навчались у приватних училищах Ф. А. Хартахая та О. О. Генглез. [1, с. 120-122].

Головним завданням нових навчальних закладів мала стати мовна і культурна адаптація народів Північного Приазов'я на російських теренах. Це також сприяло прилученню багатонаціонального населення Північного Приазов'я до місцевої духовної й матеріальної культури. Відкриття гімназій в багатонаціона-

льному повіті стало визначною подією в культурно-освітньому житті Маріупольщини і мало далекосяжні позитивні наслідки. [3, с. 64].

В гімназіях передбачалося вивчення учнями старослов'янської мови й Закону Божого, російської мови та літератури, давньогрецької мови (у чоловічій гімназії), латини (в чоловічій, а з 1895 р. і в жіночій гімназії), французької і німецької мов, алгебри, геометрії, фізики, космографії (астрономії), історії, географії, природознавства, креслення, малювання, каліграфії. В жіночій гімназії викладався ще курс педагогіки, гігієни й ручної праці. Грецьку мову вивчали у III – VIII класах протягом 5 – 6 академічних годин на тиждень [2, с. 17-19].

Найбільшими труднощами серед багатонаціонального населення було вивчення нерідної їм російської мови. Викладання усіх дисциплін викладалося на російській мові. Але незважаючи на ці обставини, російська мова не одразу стала природною частиною особистого і суспільного життя різнонаціональної молоді. Такі обставини вимагали залучення викладачів рідної мови різних національностей, які змогли б допомогти учням у вивченні нерідної їм мови.

Викладачами обох маріупольських гімназій були кваліфіковані педагоги, які отримали освіту у кращих університетах Європи: Варшавському, Дерптському, Київському, Московському, Лейпцігському, Новоросійському (Одеському) та Петербурзькому. Семеро з викладачів мали ступені кандидатів і продовжували займатися науковою роботою [8, с. 14].

Молодь, яка закінчила семінарію, відігравала важливу роль у підвищенні загальнокультурного рівня своїх земляків. [5, с. 254]. Окрім учительської семінарії, освіти вчителів початкової школи набували й у середніх навчальних закладах Маріуполя. Це були дві державні гімназії, декілька приватних гімназій, а також новозасновані жіноче єпархіальне, яке підпорядковувалось церкві, та реальне училище. [4, с. 95]

У середніх навчальних закладах, як державних, так і приватних, викладали випускники столичних університетів, політехнічних інститутів, Київської духовної академії, Петербурзьких вищих жіночих курсів. Одні й ті самі особи

водночас могли викладати у декількох навчальних закладах міста – в гімназіях, реальному училищі, механіко-технічному, духовному та єпархіальному училищах. В усіх гімназіях і прогімназіях вивчали російську, французьку та німецькі мови, математику, історію, географію, природознавство, космографію, фізику, креслення, а у жіночих навчальних закладах ще й ручну працю [10, с. 74, 236-237, 471].

Народні бібліотеки відігравали значну роль у поширенні загальної культури серед багатонаціонального населення Північного Приазов'я. Завдяки діяльності бібліотек населення отримувало такі необхідні знання у повсякденній діяльності, сільськогосподарському побуті, а також медично-гігієнічні, природознавчі та педагогічні знання. [6, с. 8].

Бібліотеки сприяли підвищеному авторитету державних і земських шкіл та російськомовної освіти в очах селянства. Думка про тісний зв'язок розвитку бібліотечної та шкільної справи вперше була оприлюднена на початку 90-х років XIX ст. в московському Комітеті грамотності [9, с. 162-163].

Неможливо не відзначити мистецьку діяльність театральних колективів, як гастрольних, так і місцевих, яка сприяла створенню культурної традиції на території Північного Приазов'я. Беручи свій початок у середині 80-х років XIX ст. як громадсько-культурний рух, представлений колективом Маріупольського музично-драматичного товариства, ця традиція на початку XX ст. викликала появу цілої мережі драматичних, літературних і музичних гуртків, культурно-просвітницьких громадських об'єднань. На 1913 р. на території існувало багато культурно-просвітницьких та добродійних товариств, що однією з головних цілей своєї діяльності ставили національно-культурне відродження всіх етносів, які населяли Північне Приазов'я [1, с. 171].

Отже, починаючи з другої половини XIX ст., розвиток театральної справи, а також діяльність бібліотечних закладів поширювали загальну освіченість, формували художні смаки багатонаціонального населення Північного Приазов'я. Але активна діяльність російських провінційних драматичних труп та по-

стачання бібліотек винятково російськомовною літературою становило певну культурну проблему, оскільки це було безпосереднє проникнення російської мови у духовне середовище цих народів. З іншого боку, бібліотечна мережа залучала широкі верстви народів Північного Приазов'я до кращих здобутків української та російської національних культур. Можна зробити висновок, що публічні приватні, громадські й земські бібліотеки разом з організацією народних читань відіграли важливу роль у системі позашкільної освіти багатонаціонального населення.

Вартість навчання в гімназіях була досить високою, але незважаючи на це, вона вважалася дуже престижною. Кількість учнів з кожним роком зростала. Приватні доброчинники, а також повітові земства встановлювали спеціальні щорічні стипендії для навчання дітей з малозабезпечених родин. Грошові премії призначалися для погашення плати за навчання, придбання навчальних посібників, одягу, взуття, тощо.

Ті випускники гімназій, які мали досить високі результати у навчанні мали можливість вступати до всіх університетів та інших навчальних закладів держави без іспитів. Але ці високі результати мали бути здобуті із таких дисциплін, як математика, російська, грецька та латинська мови. [3, с. 65].

Таким чином, соціально- політичні та економічні зміни, які було викликано державною реформою, спричинили на території Північного Приазов'я розселення різноманітних етнічних груп. Русифікаторська політика уряду була впроваджена конфесійними і світськими органами влади в духовно-культурну та просвітницькі сфери. Багатонаціональні меншини поступово опановували російську мову і становились православними. Потужна мотивація грецької громади до успіху в соціально-економічному житті регіону відіграє важливу роль у залученні до загальноімперської системи освіти та науки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На систему освіти у регіоні на початку ХХ століття вплинули соціально-економічні зміни, що призвели до заміни старих форм навчання. Ку-

льтурно-освітній потенціал населення зростає, що в свою чергу обумовило постійне створення нових навчальних закладів. З'являлися нові семінарії, училища, гімназії, школи.

Наприкінці XIX – на поч. XX ст. при початкових навчальних закладах у селах Маріупольського повіту почали створюватися особливі ремісничі класи і відділення, що надавали професійну підготовку з різноманітних спеціальностей.

Високий відсоток залучення дітей до початкової школи позначався на освітній діяльності багатонаціональних громад. Це в свою чергу призводило до розширення штату вчителів уже існуючих навчальних закладів, а також вимагало відкриття нових початкових училищ і гімназій.

Розвиток гімназій і шкільництва за нових умов ставало важливим фактором у різних формах виробничої діяльності в регіоні, зміцнення економічних позицій, збереження високого рівня культури та освіченості [5, с. 252].

Грецькі громади Маріупольщини, прагнучі підвищити свій культурно-освітній рівень наприкінці розглядуваного періоду підійшли до створення в системі освітніх закладів загальнодоступної системи освіти середньої ланки.

Громадські товариства і мережа бібліотечних закладів були спрямовані на підвищення культурно-освітнього рівня.

Вже перші роки XX ст. суттєво виділяються культурно-освітньою активністю, що характеризується вагомими досягненнями у вирішенні проблем загальної початкової освіти і зародженням загальнодоступної середньої освіти.

Таким чином, незважаючи на розгортання вкрай складних політичних, соціальних та етнокультурних процесів, їхня діяльність була спрямована на відкриття національних навчальних закладів та популяризацію ідей національно-культурного відновлення засобами мистецтва.

Перспективами подальших досліджень для сучасних дослідників є вивчення і відновлення історичної картини території Північного Приазов'я, а та-

кож розгляд впливу багатонаціонального населення на розвиток освіти і культури у регіоні.

Список використаних джерел

1. Бацак Н.І. Грецька спільнота Надазов'я: етнокультурні процеси (остання чверть XVIII – початок XX століття) / Бацак Н.І. [Відповід. ред. член-кор. НАН України, д-р істор. наук О.П. Реєнт] - К.: Реферат, 2010. – 270 с.
2. Константинов Н.А. Очерки по истории средней школы. Гимназии и реальное училища с конца XIX в. До февральской революции 1917 года. – М., 1956. – С. 17-19.
3. Красюкова М.М. Гімназії як центр просвіти учнівської молоді народів Північного Приазов'я. – *Materialy XIII Miedzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji «Naukowa przestrzen Europy - 2017»*, Tom 3: Pedagogiczne nauki. Przemysl: Nauka i studia. – С. 63-65.
4. Красюкова М.М. Нові тенденції шкільництва в культурно-освітньому просторі народів Північного Приазов'я на початку XX століття / М. М. Красюкова // *Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції, «Компетентнісний підхід в освіті та професійній діяльності»* – Х., 2018.
5. Красюкова М.М. Розвиток шкільництва на початку XX століття в культурно-освітніх практиках народів Північного Приазов'я / М. М. Красюкова // *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка* 1 (18)' 2017. – С. 251-256.
6. Красюкова М.М. Умови виховання учнівської молоді у християнських конфесіях народів Північного Приазов'я. – *Матеріали за XIII Международна научна практична конференция, «Ключови въпроси в съвременната наука – 2017»*, Volume 6: Педагогически науки. София. «Бял ГРАД-БГ» – С. 6-9.
7. Нейкрих Г. Краткая историческая записка о Мариупольской гимназии. – Мариуполь, 1881. – С. 2.
8. Отчет о состоянии Мариупольской Мариинской женской гимназии за 1895 гражданский год. – Мариуполь, 1896.

9. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX ст. – М., 1991.
10. Памятная книжка Одесского ученого округа на 1913/1914 учебный год. – Ч. I, II. – Одесса, 1914